

**OSMAN NURİ ERGİN VE ÇAĞDAŞ TÜRK DÜŞÜNCESİNDEKİ
YERİ (*)**

Ahmed Güner SAYAR (**)

Saygıdeğer dekanımız, aziz misafirlerimiz, sevgili öğrenci arkadaşlarım;

Türk düşüncesi Tanzimata kadar kendi iç çelişkilerini bilim felsefesi ile çözmeye çalışan eşyaya yönelik bir bilgi edinme süreci ile şer'i ve örf'i düşünceden rahatlıkla sıyrılabilen spekülatif-felsefi düşünce akımına geçememişti. Bu süreçler, hiç bozulmadan iktisadi ve toplumsal araştırmalar açısından da geçerliğini korumaktaydı. Bu üçlü süreci bir arada somutlaştırmak gerekirse şu örnekle yetinebiliriz. Osmanlı ekonomisi 18 asır boyunca giderek kötüleşen bir tablo sergilemiş, iktisadi meseleler karşısında çaresizliğe düşmüştür. Oysa aynı dönemde İtalyan ekonomisinin durumu da Osmanlılardan pek parlak değildir. Ne var ki, 18. asırda İtalya'da gerçekten büyük çapta iktisatçılar yetişmiştir. Mesela subjektivist yaklaşımın Jevons öncesi büyük ismi Galiani bunlardan biridir. Osmanlı-Türk insanı iktisadi meseleleri aşmada çaresiz kalırken nasıl oluyorda İtalya'da büyük iktisatçılar yetişebiliyordu? Bunun iki sebebi vardır. Önce, Kâdim Yunan felsefesinin iktisatla kurduğu bağlar skolastik doktorlar elinde süzölmüş ve bir iktisat

---

(*) 17 Mayıs, 1983 tarihinde İ.Ü. Siyasal Bilimler Fakültesinde verilen konferans.

(**) Doç. Dr. Ahmed Güner Sayar, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi.

bilgisine ulaşılmıştı. İkinci kanalda şudur: somut olgularla, pratikle yüzyüze gelen İtalyan tacirleri İtalyan Merkantilist düşüncesinin doğumunu hazırlamışlardır. Antonio Serra ve değerleri içinde yoğruldukları iktisadi hayatın bir iktisadi bilgi birikimine imkan veren yanını tesbit etmişlerdi. Bu Merkantilist yazarların iktisat politikalarının vazgeçilmez yöntemi olan yordamlamaya geçtiklerini görmekteyiz.

Oysa Osmanlı geleneğine medrese mensuplarının iktisat bilgisi üretecek zihni bir hazırlanmaya geçemediğini müşahade ediyoruz. Bu tıkanıklık, bir adım ötede, somut olgulardan bilgi deremiyen anti-Merkantil bir zihniyetin şekil ve biçim verdiği tacir tipolojisi toplumun ticari faaliyete verdiği değerle birleşince iktisadi bilgi üretim kanalları kilitlenmiş oluyordu.

Bu çizgide söylenenlerin ardında yatan gerçek kısaca şudur: Osmanlı - Türk insanı tabiattan eşyayı daima ödünç alan, pasif ve hantal bir zihniyetin yoğurduğu bir davranış normuna sahiptir. Dolayısıyla bizim insanımız eşyaya ait bilgiler derememiş, bu bilgilerin dinamiğini, hareket sahasını ve iççelişkilerini aramaya yönelmemiştir. Bu bir anlamda maddenin görünmeyen tarafına nüfuz edemiyen insan tipolojisinin madde ile hesaplaşmaktan adeta kaçması, ona dokunamayışı eşyayı ilk bulduğu haliyle ele almasına neden olmuştur. Madde karşısında sergilenen bu atalet ve rehavet hiç şüphesiz bilimden felsefeye, insanî bilimlere gidecek araştırmacı kafaları harekete geçirmemişti. Osmanlı tarih - yazıcılığı bile 18. asıra kadar sebep - sonuç bağlantısının çok dışında idi. Bütün bunlara ilave olarak, Avrupa'da 15. asır ortalarından itibaren tedrici bir şekilde yol alan bir dizi değişmelere, insan, müessese, siyasi rejim, ekonomik yapı değişmelerini, bütün bunların altındaki güç ve etmenlere gözlerini kapadı. Batı'da gelişen bilimsel boyuttan İbrahim Müteferrika sadece bir iki satır içinde yer vermiş, Copernic, Galile ve Descartes'in adlarını zikretmişti. 1732'de Türk elçisi Mehmed Efendi'nin sekreteri Nedim Hoca'nın İstanbul padişahın imamına yazdığı şu satırlar dikkatimizi çekiyor:

«... Burada (Paris'te) senin o kadar sevdiğin Aristot'un

artık modası kalmadı. Şimdi Descartes adlı efendiden bir Fransızın görüşleri hemen bütün düşünceleri kapladı.»

İnsanımızın rasyonalizm ve diğer düşünce akımlarından haberi olmamasını Yahya Kemal şu sözlerde dile getiriyor:

«... Biz (Türkler) mazide çok tahayyül etmiş, fakat hiç tefekkür etmemişizdir.»

Madde - madde ve insan - madde ve insan - insan ilişkilerini dış alemin şartları içerisinde algılayamayan Osmanlı - Türk insanı neticede dış alemi kendi haline bırakıyordu. Geriye madenin saltanatını kendi içinde kuracak ve bir iç alem medeniyetine ulaşma yolları açık kalmıştı. Bu vahdet-i vücud ve vahdet-i şuhut olarak ikiye ayrılıyor, fakat asıl çatışma odağı bir başka yerde kelâmcılarla mutasavvife arasında yer alıyordu.

Tanzimat'la birlikte Batı'ya açılma peşisıra Batı çıkışlı fikirler iklimiyle de teması zorunlu kılmıştı. Gerçi bu temas sayıca az Osmanlı entelijensiyasının gayretiyle, fakat ciddi bir ilmi tradisyonun doğuşuna imkan vermeden çoğu kısa kısa soluklu olarak yürüdü. Ancak 19. asrın sonlarına doğru Avrupa düşüncesine geçen Osmanlı - Türk insanı bu defa dini düşünce ve aksiyonun izlerini mesela bir pozitivizme bağlanmakla sürdürdü. Ali Suavi bu temayül sahiplerini **'tabiiyun mezhebinden'** olmakla suçlar. Daha sonra bu eğilim hiç bozulmadan Türk düşüncesinde dini akidelerin enjekte edilmesiyle bir başka iskolastisizme kapı açacak, mesela bir Compté veya Le Play'ye ya da bir başkasına tapılacak derecede bağlanılacak, ekoller tesis edilecekti.

Artık II. Abdülhamid dönemi ve II. Meşrutiyet yıllarında düşünce akımları maddeci ve ruhçu olacak iki büyük öbekçik içerisinde yerlerini alacaklardı. Hacı-i Evvel Ahmed Mithat Efendi'nin gençlik yıllarında John Drapper'den ne kadar etkilenip materyalizme kaydığını biliyoruz. Beşir Fuad'ın durumu ise ortadadır. Hatta Ziya Gökalp zihninde başlayan anarşiyi kafasına dayadığı silahın namlusuyla çözmek için tetiği çektiğini unutmayalım.

II. Meşrutiyet ertesinde maddeci ve ruhçu görüşün safları iyice bellidir. Materyalizmi en katı hatları içersinde savunan Ahmed Nebil ve Baha Teyfik'in karşısında Filibeli Ahmed Hilmi 'ruhçu' görüşü savunuyordu. Filibeli'nin yanına daha sonraları İsmail Fenni Ertuğrul katılacaktı. Fenni Efendi bütün ömrünü felsefi araştırmalara ayırmış bir hakikat adamıydı. Son derece mahfiyetkâr bir zat idi. Ömrünün son yıllarını Cağaloğlundaki kuş kafesi gibi evinde yapayalnız insanlardan uzak kitapları arasında tetkik ile geçirmişti. Onun bugünlerinde yegane dostu Profesör Süheyl Ünver'di.

Fenni Bey «vahdet-i vücud»u materyalist görüşü savunanlara karşı herhangi bir dinî ve tasavvufî duygusallığa sapanmadan sadece fizik ilimlerin günden - güne değişen yeni bulgularına dayanarak iddialarını sergiledi. 1927 de neşrettiği «**Maddiyûn Mezhebinin İzmihlâli**» ve «**Muhiyiddin-i Arabi ve Vahdet-i Vucud**» adlı eserleri ile bilimsel verilerle materyalizm karşısında 'vahdet-i vücud'u sistemli bir şekilde savundu.

İşte bugün doğumunun 100. yılını anmak için burada bir araya geldiğimiz belediyeci, tarihçi Osman Nuri Ergin, eşya ve tabiat karşısında kafasında fikrî bir anarşiye yer vermeden «Vahdet-i Vucud» ile sıkı ve sağlıklı bağlar kurdu. O, bu bağlamda, İsmail Fenni Bey'in bir takipçisidir. Ancak Osman Nuri'yi bu yöne iten en önemli etken şudur: 1892 de İstanbul'a geldiği zaman **Kur'an**'ı hıfzetmişti. Ancak zahiri ve batini manasını kayıyamadığı fakat ezberinde tuttuğu ayetleri öğrenmek hevesi ağır bastı. Önce Abdülaziz Mecdi Efendi (Tolun) ile tasavvufî sohbetlerde bulundu. Nihayet İsmail Fenni Ertuğrul'un Modernist İslamcı yaklaşımı ile bu sohbetlerin havasını bileştirence karşımızda artık tabiatla eşyayı olduğu gibi kabulenen, nizam-ı alemi kendi tecellisi içinde muhafazaya temayül etmiş bir Ergin vardır. Onun bu iki kanalı entegre etmesini verdiği birçok eserde görmek mümkündür. 1942 de neşrettiği «**Balıkesirli Abdülaziz Mecdi Tolun**» Osman Ergin'in «Vahdet-i Vucud»u nasıl yorumladığını göstermesi bakımından çok önemlidir. Gene aynı doğrultuda 1945 de «Balıkesirli Abdülaziz Mecdi Divanı»nı neşretti. 1949 da İ. F. Ertuğrul'un '**Hakikat Nurları**'nı

notlar ve haşiyelerle irfan hayatımıza kazandırdı. 1950 de ise Babanzade Ahmed Naim Bey'in «İslâm Ahlakının Esasları»nı yeni harflerle neşrini müellifin hayatı ile felsefesini içeren bir takdim yazısı ile gerçekleştirdi.

Bu çizgide Osman Nuri Ergin eşyayı kırıp dökmeden onu olduğu ve olacağı haliyle kabullenen tasavvufî inanç sistemi içersinde ele alan bir mütefekkidir. Esasen topladığı dört bin ciltlik el yazması tasavvuf kitapları da bu sıcak ve ömür boyu sürdürdüğü samimi alakanın bir başka delili olmaktadır.

Oysa bu çehresinin hemen yanında, onunla içiçe bir başka Osman Nuri Ergin daha vardır. Maddeyi, olayları tarih içersinde ele alan, ondan daha tekamül edici imkanları arayan bir Osman Nuri Ergin. İşte belediyeciliği, işte kimsenin aklına gelmeyen İstanbul'un öneminin çevre ve tarih şuuru içinde ele alışı, unutulmuş arşivlere kucakaçısı, maarif müesseseleri ve tarihi ile mesai arkadaşlarına olan vefası, zannederim hiç kimseye nasib olmamış bir akademik cömertlik numunesidir. Abdülaziz Mecdi Efendi için yazdığı kitap, İsmail Fenni Bey'in yayınlanmamış eserinin neşri, Muallim Cevdet (İnançalp) bey için kaleme aldığı devasa eser, Babanzade'nin risalelerinin neşri, nihayet aziz hocamız Süheyl Ünver'in 1950'ye kadar kaleme aldığı eserlerinin bibliografyalarını hazırlayıp ve onun hakkında yazdığı candan etüt, her türlü vefa, kadirbilirlik ve takdirin üzerindedir. Onun bu yöndeki atılımları 1910'a kadar uzanır. Hatta 1925'de Yahya Kemal'in öncülüğünde ileri sürülen 'Mektepten Memlekete' akımının önderi bir bakıma O. Nuri Ergin'dir. Şehremini Cemil (Topuzlu) Paşa ile İstanbul'un tanzimi, Belediye Mecmuası'nın çıkarılması ile bu yöndeki gayretleri sadece İstanbul'a sıkışıp kalmadı. Büyük yerleşim yerlerine Bursa, Edirne'ye de bu gözle eğildi. Tarihi eserlerin kurtarılması üzerine sarfettiği emek ve titiz araştırmacı ruhu ile kaleme aldığı yazılarla çok şey kaybolmaktan kurtulmuştu. O.N. Ergin'in bu yöndeki atılımı maddeyle bir tarih boyutu içersinde hesaplaşma endişesinden kaynaklanıyor. O nedenle Ergin'in bence en güçlü yanı tarihçiliğinde erimiştir. Zamanında pek az insana nasip olan bir sezikle bu arada, pek rahatlıkla, Muallim Cevdet ve Süheyl Ünver ile bir-

likte, Türk tarihinde sürekliliği savundu. Tarihî kopukluluğa, nesiller arası yabancılaşmaya mani olmak için çevre-tarih şuuruyla işlediği eserlerini peşpeşe yayınladı. İstanbul sokaklarını Türk büyüklerinin isimleriyle donattı. Beş ciltlik «**Mecelle-i Umur-u Belediye**» sahasında tektir. «**Türkiye Maarif Tarihi**» arşive inmenin zaruriyetine inanmanın bir ürünü olup, önemli bir araştırmadır. «**Muallim Cevdet: Hayatı ve Kütüphanesi**» ise muhalhed bir eserdir. Nihayet, Tanrı uzun ömür versin, Süheyl hocamızın cevher-i aslisinin ne olduğunu bize tanıtan da Osman Nuri Ergin'dir.

Türk tarihi aşığı, İstanbul dostu, beledi hizmetlerle halka ulaşmanın öncüsü, nihayet «kendinde 'ben'» fikrine sahip gönül adamı, bu büyük ve mümtaz insan, bütün bu imkansızları nasıl başardı? Hiç şüphesiz o bize dünyada sadece çalışmanın mükafatsız kalmayacağını öğretti.

Gönüllerimizi sönmeyen bir ışıkla aydınlatacak olan Osman Nuri Ergin'in aziz hatırası önünde saygı ile eğilirim.